

KØBENHAVNS MUSEUM 25/07-2014

Nørregade 60-68, KBM4044

Trinitatis Sogn, Sokkelund Herred

020306-576, 2014-7.24.02/KBM-0004.

Fund af fundamentsrest, brolægninger, trævandør samt opfyld i den sløjfede 1600-tals voldgrav. Datering: 16-1800-tallet.

Niels Grumløse, arkæolog

Københavns Museum

Vesterbrogade 59

1620 København V

Telefon: +45 33 21 07 72

Fax: +45 33 25 07 72

E-mail: museum@kff.kk.dk

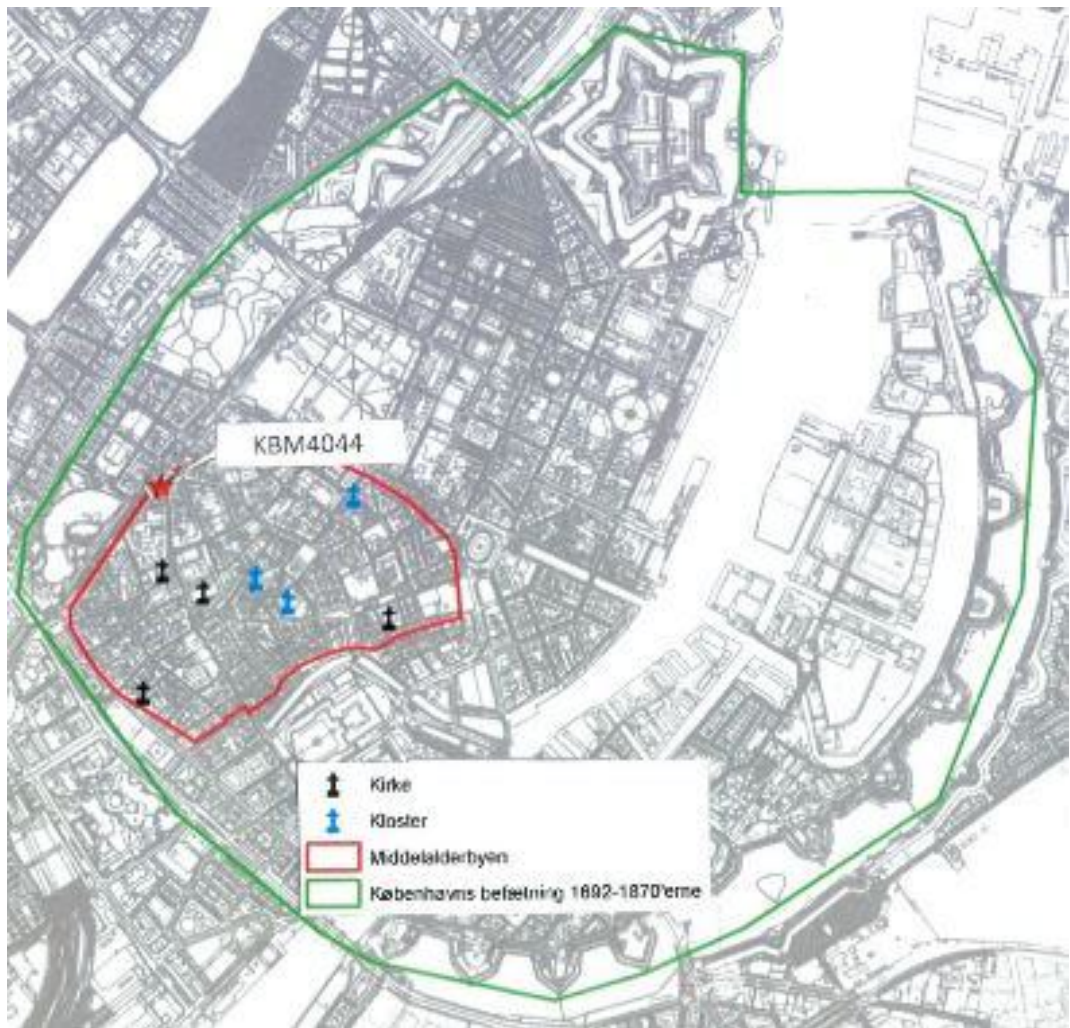
www.copenhagen.dk

© Københavns Museum 2014

Indholdsfortegnelse

1	Abstract	5
2	Undersøgelsens forhistorie	6
3	Administrative og øvrige data	9
3.1	Administrative data	9
3.2	Øvrige data	9
4	Kulturhistorisk baggrund, topografi, terræn og undergrund	10
5	Udgravningsmetode	11
6	Undersøgelsens resultater	12
6.1	A1, fundament	12
6.2	A2-3, trævandør	12
6.3	A4, fylden i den opfyldte voldgrav	13
6.4	A5, brolægning	14
6.5	A6, trævandør	15
6.6	A7, brolægning?	15
7	Diskuterende sammenfatning	17
8	Fremtidigt arbejde	18
9	Litteraturliste	19
10	Anlægs- og lagliste	20
11	Fotoliste	21

Figur 1. Placeringen af KBM4044 i København.

1 Abstract

I forbindelse med fjernvarmearbejder i krydset mellem Nørregade og Nørre Voldgade blev der udført arkæologisk tilsyn.

Under tilsynet blev opfylden i den i midten af 1600-tallet sløjfede voldgrav registreret sammen med et enkelt fundament fra hus opført efter branden i 1728, en brolægning samt et antal trævandrør.

Perioder: 1600-1800-tallet

Anlæg: Opfyldt voldgrav, fundament, trævandleddninger og brolægning.

Nøgleord: Sløjfet befæstning.

In connection with district heating project in the intersection between Nørregade and Nørre Voldgade an archaeological watching brief was carried out.

During this the fill in the moat dating to the beginning of the 17th century was registered together with a foundation from a house built after the fire of 1728, a paving and a number of wooden pipelines.

Periods: 1700-1900 century

Features: Filled in moat, foundation, wooden pipelines and paving.

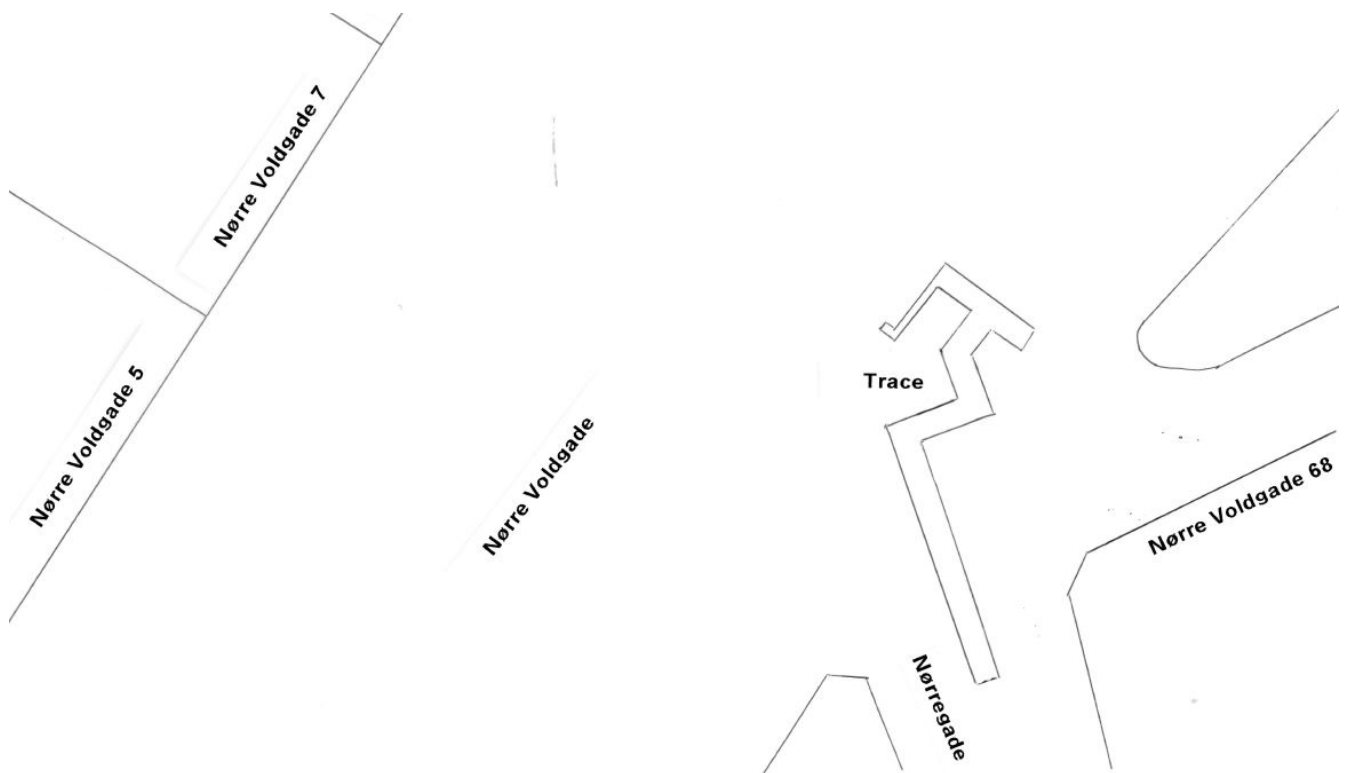
Keywords: Filled in moat.

2 Undersøgelsens forhistorie

Der er i området omkring Nørre Voldgade tidligere gjort en mængde arkæologiske iagttagelser, der talte for, at arkæologiske interesser også kunne blive berørt ved det aktuelle anlægsarbejde:

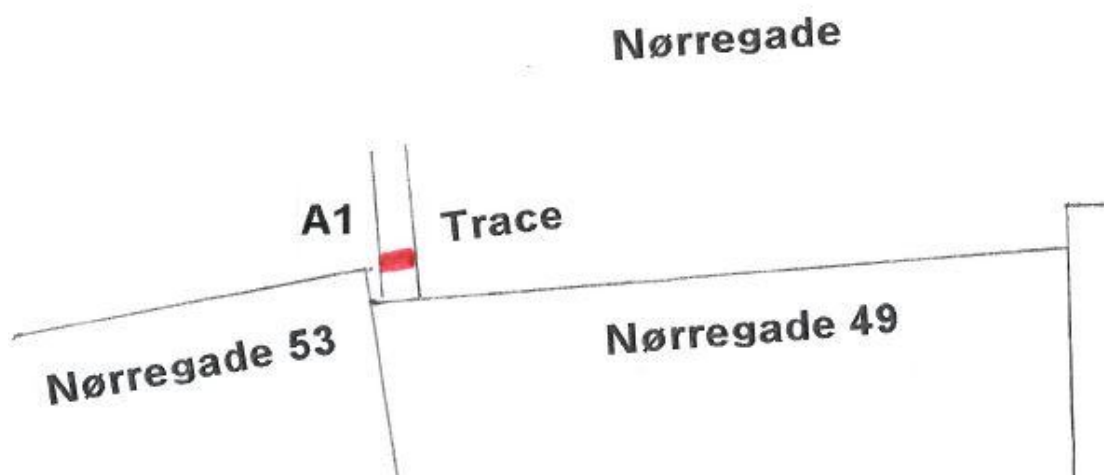
- Nørre Voldgade, 2013. Int.sagsnr.2863. Ved kabelarbejde på Nørre Voldgade blev 3 trævandrør registreret.
- Frederiksborggade (Nørre Voldgade), 2013. KBM3999. Ved tilsynet forud for etableringen af ny trappe til Nørreport blev voldgraven fra 1600-tallets befæstning berørt. Desuden registrering af trævandrør.
- Nørre Voldgade, 2005-06. KBM3247. Ved tilsyn med renovering af vandledninger blev middelalderlige kulturlag berørt.
- Nørregade, Nørreport. Uden j.nr. 1854. Afdækning af ruiner ved jordarbejder.
- Nørregade, Nørreport. Uden j.nr. 1874. Ved jordarbejder blev en muret gang afdækket, gik på tværs af den tidligere voldgrav.
- Nørregade 16. Uden j.nr. 1929. Under anlægsarbejde afdækning af cirkulære træanlæg fra bryggerivirksomhed på grunden. Desuden registrering af brønd, deri genstandsfund af blandt andet kander.
- Nørre Voldgade mellem Fiolstræde og Nørregade. Uden j.nr. 1944. Ved udgravning til bunkers stødte man på en 300 år gammel brønd/affaldskule.
- Hjørnet af Nørregade & Nørre Voldgade. Uden j.nr. 1954. Ved opførelsen af Bikubens hus blev der afdækket genstandsrigt lag med indhold af bla. keramik, kakler mv. fra 1600-tallet. Givetvis er den opfyldte voldgrav blevet berørt ved anlægsarbejdet.
- Nørregade 21. Uden j.nr. 1996. Under anlægsarbejde (nedgravning af vandtank) fremkomst af murværk med nygotisk spidsbue fra 16-1700-tallet.

Med udgangspunkt i de tidligere iagttagelser i området var det især muligheden for at elementer hørende til den nu sløjfede befæstning, samt opfyldslagene i samme, ville blive berørt, der motiverede det arkæologiske tilsyn.

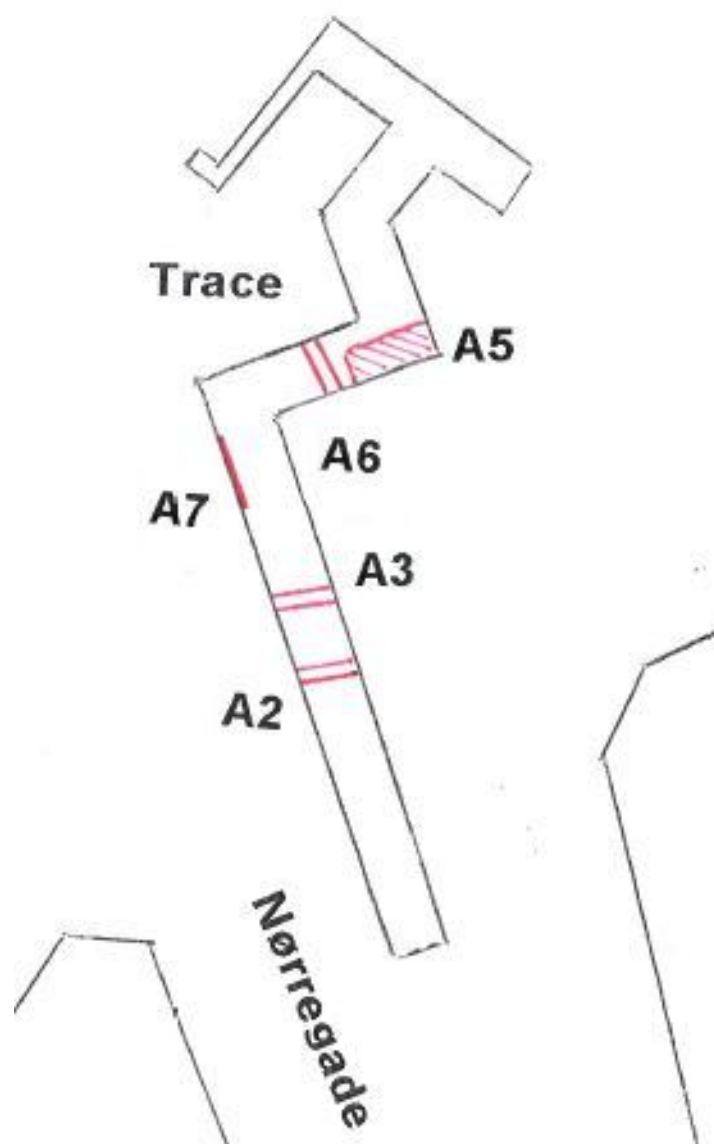

1 til 250 i A3-format

Figur 2. Placeringen af tracé hørende til KBM4044 i kryds mellem Nørregade og Nørre Voldgade

Figur 3. Placering af A1 ved Nørregade 49.

Figur 4. Placering af A2-7 i krydset mellem Nørregade og Nørre Voldgade. A4 var fladedækkende.

3 Administrative og øvrige data.

3.1 Administrative data

Københavns Museum modtog den 24/2-2014 ledningsplan fra Hofor (Hovedstadens Forsyningselskab) til arkæologisk vurdering og kommentering.

Museet afsendte dagen efter, den 25/2, officielt svar, hvor projektets arkæologiske potentiale blev beskrevet.

Den 4/3 indsendtes budget for arkæologisk tilsyn til godkendelse hos Kulturstyrelsen.

Den 6/3 modtog Københavns Museum Kulturstyrelsens godkendelse af tilsynsbudgettet, som samme dag blev afsendt til bygherre.

Den 13/3 modtog Københavns Museum Hofors godkendelse af budgettet.

Bygherre på projektet var Hofor Varme, der ligeledes, som bygherre, bekostede undersøgelsen jf. Museumslovens § 26 stk. 2, 1. pkt. om arkæologiske undersøgelser i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder.

Entreprenør på projektet var Kamco-Aarsleff.

Beretningen og kommunikation med Hofor, Kulturstyrelsen og andre involverede parter forbundet med undersøgelsen er at finde i museets sags- og dokumenthåndteringsystem e-Doc.

Beretningen ligger endvidere på museets arkivdrev. Originaldokumentation opbevares hos Københavns Museum under journalnummer "KBM4044 Nørregade 60-68", internt sagsnummer 3115.

En elektronisk kopi af beretningen fremsendes til Kulturstyrelsen og til bygherre.

3.2 Øvrige data

Tilsynsarbejdet startede op tirsdag den 24/6 2014 og varede indtil mandag den 7/6 2014.

Deltagere ved arbejdet var arkæolog Niels Grumløse, udgravningsansvarlig, og arkæolog Niels Andreasen.

4 Kulturhistorisk baggrund, topografi, terræn og undergrund

Området, hvor Nørre Voldgade i dag løber, har siden omtrent midten af 1200-tallet markeret den nordlige afgrænsning af København, da det var den nordligste gade i byen, beliggende lige inden for den nordlige del af voldsystemet, der beskyttede byen.

Området udfor Nørregade var desuden stedet for placeringen af byporten og dermed den nordlige indfaldsvej i byen.

Med moderniseringerne af voldsystemet sat i værks af Christian den 4. i 1600-tallet blev byporten flyttet til ud for Frederiksborggade, der derefter var den væsentligste gade i kontakten med områderne nord for byen.

Nørre Voldgade benævnes sådan første gang i 1609. Før dette har gaden forskellige navne, men fra 1700-tallet er navngivningen fast, og gaden kaldes herefter Nørre Vold¹.

I 1870'erne sløjfedes befæstningen, hvorved Nørre Voldgade ikke længere lå klemt inde mellem byen og volden, og gaden blev da snart også gjort væsentlig bredere. Ca. samtidig, i slutningen af 1800-tallet, blev de fleste af gadens huse revet ned. De fleste af de i dag stående huse er således først opført ved udgangen af det 19. årh.

I 1913-14 påbegyndte man den store udgravning i gaden til Boulevardbanen, der blev indviet i 1918. I denne forbindelse blev der gjort markante iagttagelser af murværk hørende til Københavns tidligere befæstning i form af levn fra bymuren.

¹ Ramsing 1967, side 11.

5 Udgravningsmetode

Det arkæologiske arbejde udførtes som arkæologisk tilsyn, hvilket vil sige, at museet i tæt dialog med gravemandskabet på pladsen, fulgte og overvågede gravearbejdet og løbende registrerede arkæologiske levn og synlig stratigrafi.

Der udgravedes i alt ca. 177 m³ i et tracé, der udløb på tværs af krydset mellem Nørre Voldgade og Nørregade. Et enkelt fundament beliggende i stik hørende under KBM4022 i Nørregade nordlige del blev registreret under denne undersøgelse grundet praktiske hensyn.

Alle arkæologiske anlæg og stratigrafier registreredes løbende, blev opmålt, fotograferedes og blev beskrevet.

Der fremkom ingen arkæologiske fund til hjemtagning, ligesom der ikke blev udtaget prøver til naturvidenskabelige analyser.

6 Undersøgelsens resultater

Der blev ved det arkæologiske tilsyn registreret 7 kontekster: 1 fundament, 3 trævandrør, 1 opfyldslag i voldgraven, 1 brolægning samt 1 mulig brolægning.

Der henvises til figurene 3 & 4 for placering af de enkelte anlæg i de gravede tracéer.

6.1 A1, fundament.

Ud for Nørregade nummer 49 blev der i 70 cm's dybde gjort fund af et fundament bestående af én række kampesten blandet med gule teglsten, derunder skifter med gule og røde teglsten. Kun et ca. 1 meter bredt udsnit blev afdækket og dermed registreret.

Figur 5. Fundament A1

Fundamentet flugter perfekt med den øvrige husrække (nummer 49 er trukket lidt tilbage fra den øvrige husrække) og må, sin placering taget i betragtning, stamme fra et af husene, der blev rejst i området efter bybranden i 1728.

A1 blev fotograferet og kan ses på billederne 5-6 samt 9-10.

6.2 A2-3, trævandrør.

I krydset mellem Nørre Voldgade og Nørregade blev 2 trævandrør afdækket og registreret. Disse løb på langs af Nørre Voldgade og repræsenterer som sådan givetvis en del af byens centrale vandforsyning fra 16-1800-tallet.

Figur 6. Trævandrør A2 efter gennemgravning.

Det kunne konstateres, at trævandrør A2 fortsat var i hvert fald delvist vandførende, da røret ved dets gennemgravning gav en del udstrømmende vand.

Da A2 & 3 blev afdækket midt i det befærdede kryds mellem Nørregade og Nørre Voldgade, blev deres placering ikke målt ind i forhold til stående strukturer men derimod blot i forhold til bygherres tracé.

A2 & 3 kan ses på billederne 15-18.

6.3 A4, fylden i den opfyldte voldgrav.

Den opgravede jord var i hele tracéets meget ensartet og bestod af mørkt, brungråt leret, let humøst fyld med bemærkelsesvist få arkæologiske fund men dog flere knogler og fragmenter af samme. Fylden indeholdt derimod en del byggeaffald i form af tegl- og mørtelstumper.

Fylden kunne, som sagt, iagttages i hele tracéet, og ændringer i fyldens sammensætning tolkedes som

variationer inden for samme lag.

Figur 7. Lag A4 under udgravning.

6.4 A5, brolægning.

I tracéets sydøstlige hjørne blev der lige under den moderne asfalt, 40 cm under nuværende vejoverflade, afdækket et parti brolægning bestående af natursten.

Der blev afdækket et areal på 110x275 cm. A5 er beliggende lige oven på A4 i et sættelag af grus.

Brolægningens placering lige under den moderne asfalt må tidsmæssigt placere denne i det sene 1800-tal/tidlige 1900-tal.

Brolægningen var i den sydlige side forstyrret af moderne ledningsføring.

Som ved A2 & 3 var der ikke muligt at indmåle brolægningen i forhold til stående bygninger, fastsættelsen af placeringen for A5 skete derfor i forhold til bygherres plan over tracéet.

Figur 8. Brolægningen hørende til tidligere generation af Nørre Voldgade.

A5 blev fotograferet og kan ses på billederne 21-24. På billederne 25-26 ses profilen med A5 beliggende over A4, fylden i den opfyldte voldgrav.

6.5 A6, trævandrør.

Trævandrøret A6 blev afdækket i en øst-vest gående del af tracéet og gik dermed omtrent nord-syd. Også dette trævandrør må formodes at skulle dateres til perioden 16-1800-tallet.

Figur 9. Trævandrør A6.

A6 blev målt ind i forhold til bygherre tracé.

A6 blev fotograferet og kan ses på billederne 27-30.

6.6 A7, brolægning?

I tracéets vestlige profil blev der 1,7 meter under nuværende gadeniveau registreret en skråtliggende stribe sten lagt i sand. Stensætningen gik kun ca. 30 cm ud i grøften, så stenenes præcise udbredelse er ukendt.

Grundet den meget sparsomme afdækning af stenlægningen er dens funktion ukendt. Muligvis er der tale om en stenlægning benyttet ved opfyldningen af voldgraven i anden halvdel af 1600-tallet, hvor den kan have fungeret som brolagt vej for køretøjer med materiale til opfyldning i voldgraven.

Figur 10. Mulig stenlægning, A7.

Også A7 blev målt ind i forhold til bygherres tracé og fotograferet – kan ses på billederne 31-34.

7 Diskuterende sammenfatning

De ved tilsynet under KBM4044 afdækkede arkæologiske levninger kan langt hen ad vejen knyttes til områdets placering i den nordlige udkant af det middelalderlige København, hvor en af byens hovedfærdselsåre har haft sit forløb gennem århundreder.

Det er således i høj grad elementer fra Københavns tidligere infrastruktur i 16-1800-tallet, der er kommet for dagen i form af tidligere gadebelægning (A5) og vandforsyning (A2,3 & 6).

Områdets tidligere bebyggelse blev berørt i form af det lille fundament (A1) i Nørregades nordlige del. Dette skal givetvis tilskrives en af de bygninger, der blev opført i området efter den ødelæggende bybrand i 1728.

Også områdets tidligere funktion som forsvarslinje er afdækket i form af voldgraven, der blev opfyldt (A4), da man i anden halvdel af 1600-tallet anlagde et nyt forsvarsanlæg omkring byen, et anlæg, der grundlæggende bestod frem til 1800-tallets anden halvdel, hvor København for alvor sprængte de snærende bånd, som voldene udgjorde, og tog oplandet i besiddelse.

8 Fremtidigt arbejde

Der er ingen tvivl om, at området omkring Nørregade/ Nørre Voldgade fortsat besidder et markant arkæologisk potentiale i forbindelse med anlægsarbejder, der omfatter jordarbejder.

De arkæologiske levn afdækket under KBM4044 udgør kun en brøkdæl af de arkæologiske levn, der fortsat må antages at være præsente i området.

Således vil det også i forbindelse med kommende anlægsarbejder i området være aktuelt at udføre arkæologiske arbejder.

9 Litteraturliste

Ramsing, H.U., 1967, *Københavns Ejendomme 1377-1728*, bd.5 Nørre Kvarter. København.

10 Anlægs- og lagliste

A-nr.	Beskrivelse	Tolkning	Placering	Dato/sig
A1	Kampestensfundament på teglsten – blandede røde munkesten og gule teglsten af nyere format. Fundamentet starter 0,7 meter under terræn og fortsætter i hvert fald ned til 1,52 meter under terræn.	Fundament til bygning opført efter 1728-branden.	Nørregade, udfor nr. 49.	27/6, NPG
A2 & 3	To parallelt liggende trævandrer. Lå øst-vest og fulgte Nørre Voldgades forløb. Placeret ca. 1,2 meter under nutidig vejoverflade.	Trævandrør.	I kryds Nørre Voldgade/ Nørregade.	30/6, NPG
A4	Opfyld i den ældre voldgrav. Første gang decideret eksponeret den 2/7 i kryds mellem Nørre Voldgade/ Nørregade. Mørkt brun-gråt leret, let humøst fyld. En del dyrekogler, tegl, mørtel, natursten og spånstumper. Ellers bemærkelsesværdigt fundtomt.	Fyld i 1604-voldgraven.	I kryds Nørre Voldgade/ Nørregade.	2/7, NPG
A5	Brolægning bestående af natursten i varierende størrelser. Parti på 1,10x2,75 meter bevaret. Ligger 40 cm under toppen af nuværende vejbelægning.	Belægning på ældre generation af Nørre Voldgade.	I kryds Nørre Voldgade/ Nørregade.	3/7, NPG
A6	Trævandrør, beliggende i 1 meters dybde.	Trævandrør	I kryds Nørre Voldgade/ Nørregade.	3/7, NPG
A7	Stenlægning. Stribe af skråtliggende mindre (op til 10 cm i diameter) sten i 1,7 meters dybde i tracéets vestlige side.	Prolægning?	I kryds Nørre Voldgade/ Nørregade.	4/7, NPG

11 Fotoliste

Nr.	Motiv	Set fra	Dato/sign
Foto 1-2	Forstyrrelser i den nordlige del af grøften	SV	25-6, NG
Foto 3-4	Stabilgrus i grøften	Øst	26-6 NG
Foto 5-6	A1, fundament udfor nr. 49 (ikke tegnet, kun foto)	Øst	27-6 NG
Foto 7-8	Tilhugget sten fra A1		27-06 NG
Foto 9-10	Profil af A1	Nord	27-06 NG
Foto 11-12	A1 udgravet til en dybde af 1,52 meter	Øst	27-06 NG
Foto 13-14	Arbejdsfoto		30-06 NG
Foto 15-18	Trævandrør A2-3		30-06 NG
Foto 19-20	Arbejdsbilleder	Syd	02-07 NG
Foto 21-22	A5	Syd	03-07 NG
Foto 23-24	A5	Øst	03-07 NG
Foto 25-26	Profil med A5 over A4	Nord	03-07 NG
Foto 27-28	A6	Øst	03-07 NG
Foto 29-30	A6	Øst	03-07 NG
Foto 31-34	A7	Øst	04/07 NG